

Радмило Н. МАРОЈЕВИЋ*

ФРАЗЕОЛОШКА РЕКОНСТРУКЦИЈА У ПОЕТСКИМ ТЕКСТОВИМА ИЗ ЊЕГОШЕВЕ *БИЉЕЖНИЦЕ*

Сажетак: У овом раду** се разматрају фразеолошке јединице у поетским текстовима из критичког издања *Биљежнице* Петра II Петровића Његоша (из медитација у прози, романсе *Ноћ скупља вијека*, оде „Југ завија, разјари се море...”, двију споменарских пјесама, те из *Духовној завјештања*). Фраземе се класификују, с једне стране, према поријеклу (издвајају се фолклорни фразеологизми, крилатеме, фразеолошки русизми и славенизми, те фразеолошки окационализми) и, с друге стране, према припадности фразеолошким жанровима.

Кључне ријечи: Петар II Петровић Његош, *Биљежница*, фразеолошки жанрови, фразеологизми-синтагме, фразеологизми-реченице, оптаивни фразеологизми, фразеолошке стилске фигуре

0. ПРИСТУП

0.1. Овом раду претходи, прво, „Фразеолошка реконструкција”, најобимније поглавље *Текстологије Горској вијенца*, монографије објављене у склопу критичког издања спјева [МАРОЈЕВИЋ, 2005^а:

* Проф. др Радмило Н. Маројевић, Филолошки факултет, Универзитет у Београду

** Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима” Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

485–716]. То поглавље представља серију студија случаја о „тамним мјестима” *Горској вијенца*, а завршава се одјелком који је паралелно објављен, под насловом *Фразеолошке марјиналије уз критичко издање Горској вијенца*, и у Гласнику Одјељења умјетности ЦАНУ [МАРОЈЕВИЋ, 2005^б: 25–52].

Инспирисана тим критичким издањем, а боравећи три године у Петрограду, незваничној престоници словенске фразеологије, Ана Пејановић је дошла на срећну идеју да се фразеологијом *Горској вијенца* позабави на нивоу доктората. Као научни руководилац при изради и при одбрани докторске дисертације, настојао сам да кандидаткиња превазиђе раскорак између фразеологије у ужем и фразеологије у ширем смислу и да усклади семантичку класификацију с формалном, па сам јој предложио терминолошку иновацију фразеолошки жанрови, што је она и прихватила. Дисертацију је касније објавила ЦАНУ [ПЕЈАНОВИЋ, 2010].

0.2. Овом раду претходе, друго, двије комплементарне студије, *Фразеолошка реконструкција у Лучи микрокозма* [МАРОЈЕВИЋ, 2016^б: 5–23] и *Експресивност у Лучи микрокозма: (фразеолошки аспекти)* [МАРОЈЕВИЋ, 2016^в: 125–139], којима се исцрпљује поглавље „Фразеолошка реконструкција” *Текстологије Луче микрокозма*, монографије објављене у склопу критичког издања тога спјева [МАРОЈЕВИЋ, 2016^а: 404–433].

0.3. У критичко издање *Биљезнице* укључено је било поглавље „Фразеолошка реконструкција” [МАРОЈЕВИЋ, 2017: 478–497], али га тек сад, додавши му „Приступ” и „Исходе”, објављујемо и у часопису, овога пута у Гласнику Одјељења хуманистичких наука ЦАНУ.

0.4. Послије овог рада, који је био написан прије пет година, публиковано је поглавље „Фразеолошка реконструкција” *Текстологије Шћейана Малој*, монографије објављене у склопу критичког издања трећег Његошевог спјева [МАРОЈЕВИЋ, 2020^а: 639–672]. Поглавље има два одјелка: друго је објављено у Гласнику Одјељења хуманистичких наука, под насловом *Фразеолошки контексти у Шћейану Малом* [МАРОЈЕВИЋ, 2021: 105–134], а прво, под насловом *Фразеолошки жанрови у Шћейану Малом* [МАРОЈЕВИЋ, 2020^б: 67–86], у

часопису који издају катедре за србистику из Србије, Црне Горе и Републике Српске. У том раду представили смо своју коначну класификацију и систематизацију фразеолошких жанрова не само у *Шћейану Малом* него и у Његошевом пјесничком стваралаштву уопште, с подјелом на: сталне епитете (1), устаљена поређења (2) и идиоме (3), који чине групу синтагматских фразеологизама; у реченичне фразеологизме убрајају се пословице (4), изреке (5) и (вјерске) узречице (6); оптативни фразеологизми су заклетве (7), клетве, благослови, опраштања, добродошлице и здравице (8), апотеозе и благодарења (9), те квалификативи (10) — упитаности, благе вијести, невоље и жалости; хендиадис (11), перифраза (12), таутолошки изрази (13) и суперлативни изрази (14) издвајају се у групу фразеолошких стилских фигура.

1. ФРАЗЕОЛОШКИИ ОКАЗИОНАЛИЗМИ

1.1. Фразеологизми према поријеклу. — Према поријеклу фразеологизми у поетским текстовима из Његошеве *Биљезнице* могу се сврстати у четири групе: фолклорне изразе, крилатеме, русизме (и црквенославенизме) и okazaционализме.

Подјела је доста условна јер је наш пјесник и крилате изразе, библизме прије свега, преузимао из руских извора, као што је и своје језикотворство саображавао руским моделима.

У медитативној прози, пјесмама из *Биљезнице* и *Духовном завјештању* Његошевом, тј. у корпусу овог тома критичких издања, нису подједнако заступљени сви фразеолошки слојеви.

(1) Основни (и најбројнији) слој фразеологизама су фразеолошке јединице народног поријекла, а то су прије свега фолклорни фразеологизми. Али у нашем корпусу он је најслабије заступљен, а и кад је заступљен — преузета је, по правилу, једна компонента изрза, на примјер придјевска компонента сталних епитета *и́устий* (*шар земљскѣй*), *дѣјелѣ* (*влѣдалица вѣлѣ^х*) [види т. 3.2.(1, 2)].

(2) Други слој представљају фразеологизми књишког поријекла. Такав је израз *ѧдскѣ ѧнѣиикѧмара* [види т. 3.2.(4)].

Књишког поријекла су, прије свега, крилати изрази, фразеологизми чији се извор може историјски документовати, из опште и националне историје и културне традиције. Крилате теме смо издвојили у посебан одјељак [види т. 2].

(3) Трећи слој су славенизми, фразеолошки изрази из старе словенске књижевне традиције, старославенске и староруске, и русизми, фразеолошке јединице које је пјесник Његош позајмио из руског језика и књижевности, односно изражајна средства која су настала под непосредним или посредним руским утицајем. О њима ћемо нешто систематски рећи у „Исходима”.

(4) Најбројнији је слој фразеолошких оказионализама, тј. Његошевих ауторских израза [види т. 1.2]. Фразеолошкој реконструкцији прикључили смо стихове и фрагменте медитативне прозе који иначе не спадају у фразеолошки слој језика, али су захтијевали посебно објашњење које се не би могло остварити у потпуности лексичком и граматичком реконструкцијом [види т. 1.3].

1.2. Фразеолошки оказионализми, тј. ауторски фразеологизми, имају све одлике фразеологизама, али нису поцрпљени из народне и културне баштине него су плод ауторовог стваралачког поступка. Нове пјесничке теме захтијевале су преосмишљавање старих изражајних средстава, а ако их није било, пјесник их је „симулацијом” надокнађивао.

Неке фразеолошке оказионализме сврстали смо у идиоме — (вок.) *звѣздо днѣвнѧ* ‘сунце’, *ѡдѣла звѣзданѧ* ‘звјездано небо’, *лѡвада двѣжѣнија* ‘активни простор’ [види т. 3.1.(1)], од којих један истовремено и у метонимијске изразе — *ѡмно сјѣме* ‘људски род’, тј. људи [види т. 5.3], а други истовремено и у устаљена поређења — *како изѡубјѣник нѧ ѡру* ‘као човјек који је залутао у планини’ [види т. 3.3.(1)].

Посебно ћемо прокоментарисати неколика фразеолошка оказионализма, индивидуална израза којима пјесник придаје фразеолошку форму и значење, а који су нарочито карактеристични.

(1) Први такав фразеолошки оказионализам који ћемо посебно прокоментарисати представља завршни, 22. стих оде „Југ завија, разјари се море...“:

Слава Теби, Творче и Господи —
Ти истока немаш ни запада!

[ЈЗ, 21–22],

који семантички интерпретирамо на сљедећи начин: ‘Ти се не рађаш (не излазиш) и не умиреш (не залазиш)’. Овај, космички фразеологизам, резултат пјесникове индивидуалне творбе, односи се, по Његошевој космогонијској концепцији, искључиво на Свевишњега, а у погледу припадности фразеолошким жанровима сврстали бисмо га у изреке.

(2) Исту компоненту с претходним изразом, именицу *й̆с̆йѡ̆к*, има у медитативној прози фразеолошки оказионализам *на н̆ӑш̆ѣ̆му й̆с̆йѡ̆ку*: Рашта нијесам ја видио када су прве [п̆р̆в̆е] зраке [з̆р̆ӑк̆е] вјечне облаке таме на нашем истоку зажегле; [МП, 14]. Израз семантички интерпретирамо на сљедећи начин: ‘приликом нашег настанка’, тј. кад је наш свијет наста(ја)о. И овај израз припада космичкој фразеологији Његошевој, а у погледу припадности фразеолошким жанровима сврстали бисмо га у идиоме.

(3) У стиху 24⁶ *Ноћи скуйље вијека* посвједочен је фразеолошки оказионализам (м̆ўч̆е ме) *вййљ̆ӗња і̆лӑв̆е*:

затрепте ли [затр̆еп̆т̆ѣ̆ли] тице [т̆йц̆ѣ̆] крила
у бусењу густе траве,
стрецања ме рајска тресу
а витљења муче [м̆ўч̆ӗ] главе [г̆лӑв̆ѣ̆].

[НСВ, 23–24].

Радован Лалић је изразу приписао значење ‘вртоглавица’: „*Вййљ̆ӗња м̆ўч̆ӗ і̆лӑв̆е* — инверзија мј[есто] муче (ме) витљења главе (вртоглавица)” [ЛАЛИЋ, 1953: 508 (исто екавски у каснијим издањима)], док смо ми били склони да га семантизујемо именицом ‘главобоља’ јер за конкретно стање у коме се неко налази он ће рећи *мучи ме і̆лавобоља*, за једну именицу, односно *имам вр̆йѡ̆і̆лӑвйцу*,

за другу именицу. Оставили смо ипак у семантичком опису обје именице као једно нерашчлањено значење, али смо додали да израз овдје значи: манта ми се у глави. У погледу припадности фразеолошким жанровима израз сврставамо у идиоме.

(4) У стиху 56^б *Ноћи скуйље вијека* посвједочен је индивидуални израз *лишеник срећѐ* у значењу ‘онај који је лишен среће, онај којему је ускраћена срећа’:

Играм јој се с јабукама —
 два свијета срећна [срѣћнā] важе [вāжѣ],
 к восхиштењу бесмртноме
 лишеника [лишеника] среће драже [дрāжѣ].
 [НСВ, 55–56].

Фразеотворство је овдје праћено иновацијом у творби ријечи: од трпног глаголског придјева *лишен* (срѣћѐ) помоћу суфикса *-ик* образована је именица *лишеник* (срѣћѐ). У погледу припадности фразеолошким жанровима и овај израз сврставамо у идиоме.

Треба овдје напоменути да у црногорским говорима херцеговачког типа именица *срећа*, и данас, има и значење ‘дјеца, пород’, на шта је подсјетио Бранко Поповић: „У напону највеће љубавничке *ushićenosti*, он себе назива *lišenikom sreće*. У *Njegoševom* крају *lišeni|cima sreće* називају људе без порода. То осећање *besporodnosti* отиче неком *ponornicom* к свести и у *trenucima* највећих *telesnih blaženstava*” [ПОПОВИЋ Б., 1975; цит. по РОРОВИЋ В., 1977: 133–134 (знак | указује на прелазак на нову страну у тексту који се цитира)]. Претходно сâм Поповић наводи друкчије, и право значење: „*pesnik — iako* као *vladika lišenik ljubavne sreće — trudi [se] da ljubav učini nebeskom či-njenicom*” [ПОПОВИЋ Б., 1975; цит. по РОРОВИЋ В., 1977: 130]. Да фразеолошки оказионализам *лишеник срећѐ* нема истовремено и друго значење — ‘онај који је лишен порода, онај којему је ускраћено право да има дјецу’ — доказујемо тиме да се тај израз у Његошевом крају не користи уопште, па ни у додатном значењу од кога књижевни критичар полази, па се за монаха не каже ни да се он изабравши свој позив „лишио среће”, те се ово друго значење мора искључити из семантичког описа фразеологизма.

1.3. Семантизацију неких стихова десетерца (и полустихова ше-снаестерца) укључили смо условно у фразеолошку реконструкцију, као што смо то чинили и у критичком издању *Горскої вијенца*, пошто за њих не би било довољно граматичко и лексичко објашњење. Сви ти примјери, додуше, више спадају у пјесникову стилистику него у фразеологију, више су пјесникове стилске фигуре него фразеолошке јединице, па их овдје и не коментаришемо. Изузетак ћемо учинити за два примјера који се ипак морају посматрати као фразеолошки окационализми, од којих је један из 3. медитације у прози, а други из стиха 48⁶ *Ноћи скуйље вијека*.

(1) Реченицу (лүче сунчанē) *зàжижү тивâри живдѣом и йроизра-стѣјѣнијем*: Земља је наша гробница уништоженија. Природа јој неуморно служи производећи јој жртве; луче [лүче] сунчане [сунчанē] за њено удовољство зажижу твари животом и произрастјенијем. [МП, 3] објаснили смо овако: окационализам, израз у значењу '(сунчеви зраци) удахњују дићима живот (обиљежје живог) или биљност (обиљежје биљке)'. У погледу припадности фразеолошким жанровима и овај израз сврставамо у идиоме.

(2) Израз *дүдѣ [с] мáмѣм* 'стоје усправно (тј. набрекле су јој брадавице на грудима) и тиме маме (тј. привлаче)', у којем од критичког издања *Биљезнице* реконструирашемо у рукопису неодражени предлог *с*, може бити схваћен само у контексту дистиха:

сњежана јој [сњежанăјѣ] прса кругла [крүглă]
 а стрецају светим [свѣтѣм] пламом,
 двѣ [дв"јѣ] слонове [слѣновѣ] јабучице
 на њих [нањѣх] дубе [с] слатком [слаткѣм] мамом.
 [НСВ, 47–48].

У погледу припадности фразеолошким жанровима израз *дүди-иши [с] мáмѣм* сврставамо у идиоме.

2. КРИЛАТИ ИЗРАЗИ

2.1. Крилати изрази, тј. фразеологизми чији се извор може историјски утврдити, обухватају прије свега изразе из хришћанске традиције и културе.

Криллатему из православне хришћанске традиције представља црквенославенизам на нивоу текста — први стих *Великој славословља*, јутарњег појања у православном богослужењу: *слава тебе, показавшемъ намъ свѣтъ! У погледу припадности фразеолошким жанровима овај израз сврставамо у оптативни жанр апотеозе.*

(1) У руском издању мото Негошевог *Духовној завјештања* «Слава Тебе, показавшему нам свет!» пропраћен је овим објашњењем: „Возглас священника в православном богослужении при начале последней части утрени — великого славословия, в конце всенощного бдения, когда занималась заря на востоке. Эта [Это — Р. М.] единственная фраза в завещании, написанная Петром II Петровичем Негошем на церковнославянском языке” [НЕГОШ И РОССИЯ, 2013: 670].

(2) Богослов др Никола Маројевић из интернет-издања одабрао је, на нашу молбу, следећи енциклопедијски текст о *Великом славословљу*:

«Слава Тебе, показавшему нам свет» — этим возгласом в конце всенощного бдения древняя Церковь приветствовала начало нового дня. Великое славословие — одно из древнейших песнопений Церкви — прославляет Бога Творца, Промыслителя, Искупителя, Спасителя и Жизнодавца. В этом возвышенном и торжественном песнопении мы хвалим, благословим, поклоняемся, славословим и благодарим Бога. Здесь мы исповедуем Божественные Имена, через которые, как через солнечные лучи, нас касается Божественная теплота, радость и сила.

Центральная часть славословия — это история нашего спасения, совершенного Иисусом Христом не за наши заслуги, а по неизреченной и непостижимой милости Божией к нам.

«Во свете Твоём узрим свет». Заканчивается Славословие великим ликованием. Человек, исполненный греховного мрака, просвещается чувством Божественного присутствия. Становясь светом, он видит себя рядом с Богом не просвещенным мраком; осиянный благодатью Божией, становится способным лицезреть Бога — «Во свете Твоём узрим свет! Продли, Господи, милость Твою знающим Тебя».

Церковъ знает три вида моления — прошение, благодарение и славословие. Когда душа исполнена милостей Божиих, когда она благодарит Бога за все, ниспосылаемое ей, тогда она в благоговейном восторге славословит, поет и превозносит Живоначальную Троицу. Поэтому Великое славословие заканчивается пением Трисвятого.

Человек не может жить без Бога, человек сроден Богу. Бог соделал нас Собой... Человек славословит Бога, навыкая райскому состоянию души.

(3) Ево шта пише о овој крилатеми Димитрије Калезић, богослов који је по образовању и филолог: „Иза ноћи, односно ноћнога богослужења, рађа се зора коју јутарњи круг богослужења, при своме крају, навјешћује и поздравља славословљем” [КАЛЕЗИЋ, 2009: 143].

(4) Прва реченица духовног дијела Његошевог Тестамена, по ријечима Радојице Јовићевића, филолога који је по образовању и богослов, преузета је „с краја јутарњега православног богослужења, а којом се радосно објављује светлост новог дана. Тим речима почиње једна од најстаријих црквених песама, тзв. | *Велико славословље*, које се у хришћанству сматра највишим обликом молитве” [ЈОВИЋЕВИЋ, 2016: 103–104].

2.2. Општехришћанској традицији припада израз *на ѿдблицѣ људскѣ дѹшѣ*. У погледу припадности фразеолошким жанровима овај израз сврставамо у жанр идиома.

(1) Крилати израз (крилатема) *на ѿдблицѣ људскѣ дѹшѣ*, фразеологизам у значењу ‘на духовној љествици’, тј. у систему моралних вриједности, једва је препознатљив, а налазимо га у стиху 5^а споменарске пјесме „У врстама таинственим...”:

На таблици људске душе
 ови закон свети [свѣтї] сѣца [с^нјѣцѣ],
 сваки закон противни му
 пред њим трепти, пред њим стреца:
 [УВТ, 5–6].

(2) На ову крилатему обратили смо пажњу Радмилу Кошутућу, који је докторирао (код писца ових редова као првог члана комисије) на тему Јаковљевих лестава и њиховог одраза у књижевности, умјетности и култури, замоливши га да је прокоментарише, што је он и учинио:

Није случајно што је метафизичар *Горској вијенца* и *Луче микрокозма*, попут пророка и мислилаца, живео на црногорском каменитом узвишењу. У философско-религијском спеву *Луча микрокозма*, душа трага за узроцима човековог пада са неба као и за лепотом божанства. Стих из Његошеве *Биљезнице* управо потврђује ту непрекидну потребу људске душе за духовним и моралним уздизањем: „На таблици људске душе / ови закон свети с'јѣца", јер, цео човек живот јесте један пут ка савршеном, ка успињању, који се одликује стремљењем тварног ка нетварном, несавршеног ка савршеном.

И Филон Александријски, јеврејски филозоф, у својој књизи *De somniis* (О сновима) даје алегоријски приказ Јаковљевих лестава и каже да су оне људска душа а да су анђели божији знаци који силазећи штите и уздижу душу. Апостол Павле се уздигао до трећег неба. У Другој посланици Коринћанима стоји: „И рече му: Заиста, заиста вам кажем, од сада ћете видјети небо отворено и анђеле божије гдје се пењу и силазе к Сину човјечијем". Чувено дело *Лествица* Светог Јована Лествичника говори о мистичној лествици која полази од земаљског и стиже до небеског, откривајући Бога који седи на њеном врху.

У *Служби свейом Симеону* истиче се највећа врлина, а то је тежња ка духовним вредностима које су вечне: „Преподобни оче, добру си нашао лествицу којом уздиже на висину, којом и стече Илија колесницу огњену, но он усходишта другима не остави, а ти по смрти својој отачаству ти пут показа царевима, небески човече, земаљски анђеле, светилнице отачаству ти, Симеоне блажени, моли за спасење душа наших!" [види и Кошутућ, 2016: 17–18].

2.3. Метафорични израз *дѡжѡ мѡна*, у стиху 40^а *Ноћи скуйље вијека*, по своме поријеклу је библизам са измијењеном првом компонентом. У руском језику фразеологизам *манна небесная* има значење ‘храна која долази с неба’ [ДУБРОВИНА, 2010: 346–348]. У погледу припадности фразеолошким жанровима и овај израз сврставамо у жанр идиома.

(1) Библизам *манна небесная* има старозавјетни и новозавјетни контекст. Старозавјетни контекст односи се на стварну храну, на жито, односно хљеб који се као дар с неба Израелцима учинио кад је, на путу из Египта у Обећану земљу, у пустињи синајској, послје мјесец и по дана, пала киша и узрасло жито. Мојсије је наводно чуо Господа који му је обећао да кишом ороси жито, па је Мојсије својој пастви објаснио да је то зрневље, које је узрасло, жито које им је Господ дао за храну [ДУБРОВИНА, 2010: 347].

Библијског поријекла је и израз „не живи човјек само од хљеба” (уп. код Достојевског: „не хлебом единым жив человек”), којим се покушава превазићи старозавјетно робовање материјалном благу.

(2) Новозавјетни контекст је друкчији — он се односи на храну духовну. Исус Христос учи народ: није вашим прецима Мојсије дао хљеб с неба, па су га јели и умрли, него вам Мој Отац даје истински хљеб, хљеб Божији, хљеб као симбол и залог вјечног живота [види конкретније у ДУБРОВИНА, 2010: 347–348].

(3) Контекст у којем Његош користи библизам црквенославенског поријекла, крилатему *дѡжѡ мѡна*, у стиху 40^а *Ноћи скуйље вијека*:

ах целиви [цѣлѣви], божа [дѡжѡ] мана [мѡна] –
све прелести рајске лију!

[НСВ, 40]

у новозавјетном је спектру. Он је оформљен као метафора, тј. скраћено поређење [види т. 8.2.(2)]. Пјесник заправо каже да су *цѣлѣви* ‘пољупци’ храна која долази с неба (уп. у руском језику израз *манна небесная*) и дочарава рајске љепоте, што би се могло схватити и као храна богова.

(4) Сљедећи стихови из шесте пјесне *Луче микроkozма*:

Лице смртно на Земљи човјека
 прилично ће бити ангелскоме,
 само теке једну искру малу
 вдохнут ћу му небесне љубави
 у његову земноме плођењу
 да му тужну [тѹжнѹ] и кукаву [икѹкавѹ] судбу
 коликогод [коликòгод] она ублажаје [ублажа̀је]
 јер он опет, ако и забуњен,
 свећер [свѣћер] умно [ѹмно̄] остаје творење
 и цар Земље, иако у ропству.

[ЛМ, 2011–2020 (VI, 81–90)]

потврђују да је Његош био далек од клерикалистичког односа према љубави мушкарца и жене: за њега је то била искра небеске љубави!

3. СТАЛНИ ЕПИТЕТИ И УСТАЉЕНА ПОРЕЂЕЊА

3.1. Фразеологизми према жанру. — У медитативној прози, пјесмама из *Биљежнице*, у коју се укључује романса *Ноћ скуиља вијека*, и у *Духовном завјештању* Његошевом, тј. у корпусу трећег тома наших критичких издања, заступљени су неки класични фразеолошки жанрови, али и неки нови типови, који су плод, прије свега, Његошевог језикотворства. Фразеологија анализираних текстова много је ближа фразеологији *Луче микроkozма* него фразеологији *Горској вијенца*.

(1) Жанрови пословица, узречица и заклетви, које у фразеологији *Горској вијенца* издваја Ана Пејановић [ПЕЈАНОВИЋ, 2010], у нашем корпусу нису ни посвједочени.

Нема практично ни идиома, фразеологизама у ужем смислу, из народног језика: и они које смо издвојили плод су Његошевог језикотворства. Поред израза *ѹмно̄ сјѣме* [види т. 5.3], који смо сврстали и у метонимијске изразе, ту су још идиоми (вок.) *звѣјздо днѣвнā* — фразеолошки околионализам у значењу ‘сунце’, у медитативној прози: Поздрављ’ те дивна звијездо [звѣјздо] дневна, ја свагда о тебе више чувствујем но [нò] могу изговорити

— славим те по трагу твојих бистрих струја [струја̂^x] [МП 4], (мн.) *й̂дља звјѣздан̄а* — фразеолошки околионализам у значењу ‘звјездано небо’, у стиху 2^a *Ноћи скуйље вијека*:

Плава Луна ведрим зраком
у прелести дивно тече
испод поља [пѡља^x] звјезданије[x] [звјѣзданије^x]
у прољећњу тиху вече,

[НСВ, 1–2],

и *ливада движѣнија* — фразеолошки околионализам у значењу ‘активни простор’, у стиху 20^a *Ноћи скуйље вијека*:

слух и душа у надежди [ун̄адежди]
плавајући танко пазе
на ливади движенија –
до њих [дѡњих] хитро сви долазе.

[НСВ, 19–20].

Из народног језика је само идиом *Бѡи зн̄а каква* (бѡића) у значењу ‘не зна се каква, свакаква (створења)’ [МП, 3].

Посвједочени су такође стални епитети [види т. 3.2] и устаљена поређења [види т. 3.3], тј. устаљене фразеолошке форме, али су и оне подређене језикотворству Његошевом.

(2) Нису посвједочене ни клетве [ПЕЈАНОВИЋ, 2010: 94–101], али јесу благослови [види т. 4.1], апотеозе [види т. 4.2] и благодарења [види т. 4.3], који сви заједно чине жанр оптативних фразеологизама.

(3) Његош користи експресивне форме интензификације, тј. наглашавања значења помоћу додатних лексичких јединица, које су и стилске фигуре и фразеолошки микрожанрови, а то су хендиадис [види т. 7], суперлативни изрази [види т. 6.2] и таутолошки изрази [види т. 6.1].

(4) Најзад, на путу фразеологизације, перифразе [види т. 8.1], метафорични изрази [види т. 8.2] и метонимијски изрази [види т.

5] као пјесничке слике комплетирају фразеолошки слој анализираних Његошевих књижевних текстова.

3.2. Стални епитети су једна од карактеристика пјесничког језика Његошевих дјела, и њиховог фразеолошког слоја. Прво ћемо размотрити примјере у којима је прва компонента сталног епитета описни придјев, преузет из фолклорне, народне традиције [види даље т. (1–2)], затим примјере у којима је прва компонента сталног епитета односни придјев [види даље т. (3–4)], најзад примјере који су резултат Његошевог језикотворства [види даље т. (5–6)].

(1) Додавањем придјева *йўсѣий* перифраза *шър земальскѣй* у значењу ‘Земљина кугла’ [види т. 8.1.(1)] укључена је у стални епитет као ширу фразеолошку структуру: *йўсѣий шър земальскѣй* [МП, 27]. Изрази с придјевом *йўсѣий* као првом компонентом посвједочени су и у *Горском вијенцу*, на примјер: нò је пўста кўћа зътворена. [ГВ, 1573]; Чўдна нѣгђе пўстòга пљїјена, [ГВ, 1715]; пà обўци онѣ пўстѣ тòке, [ГВ, 2036]; Вїше жãлим пўста цефердãра [ГВ, 2797].

(2) Додавањем придјева (ж. р.) *дїјелã* суперлативни фразеологизам *влãдалица вїлã^x* у значењу ‘вила над вилама’ [види т. 6.2] укључен је у стални епитет као ширу фразеолошку структуру: *дїјелã влãдалица вїлã^x* [НСВ, 60⁶]. То је пјесник учинио према фолклорном обрасцу *дїјелã вїла*, који налазимо и у *Горском вијенцу*: Лѣпшã му је од вїлѣ дїјелѣ, [ГВ 1265]. Стални епитет с компонентом (ср. р. мн.) *дїјелã* посвједочен је и у *Лучи микрокозма*: кãд се дїгнў нã бијелã крила [ЛМ, 893 (III 23)], али и двапут још у романси *Ноћ скуйља вијека*: *д^uјелã кòла* — стални епитет [НСВ, 33^a]; *д^uјелã йрса* — стални епитет [НСВ, 51^a].

(3) У споменарској пјесми „У врстама таинственим...” посвједочен је стални епитет у којем је граматички зависна компонента исказана односним придјевом са суфиксом *-ск-*: (Вãша) *брãтискã усьїомена* у значењу ‘успомена на (Вас као) браћу’ [УВТ, 12^a]. Изрази с придјевом *брãтискѣй* као првом компонентом посвједочени су и у *Горском вијенцу*, на примјер: и брãтскѣ је крвѣ ожѣднио [ГВ, 702]; и бѣз некѣ брãтскѣ пòгибїјѣ [ГВ, 1370]. Специфични су изрази

из *Туждалице сесѝре Байрићеве*: Кóме браћу тѝ òставѝ, / бра̀тскā хвāло, [ГВ, 1920 (8)]; штò крвнѝка њòм на̀слāдѝ, / бра̀тскā дѝко? [ГВ, 1925 (13)].

(4) Исту формалну структуру (односни придјев са суфиксом *-ск-* + именица) има стални епитет *а̀дскā а̀нѝиѝкāмара* у значењу ‘предворје пакла’ [МП, 50], с тим што је он књишког поријекла.

(5) Стални епитет као фразеолошки окационализам у коме је граматички зависна компонента исказана описним придјевом одређеног вида *свѝѝѝ* налазимо у пјесми *Ноћ скуѝља вијека*: (дат.) *свѝѝѝѝ жѝљи* [НСВ, 36⁶].

(6) Исту зависну компоненту има стални епитет (стрѝцајѝ) *свѝѝѝѝм ѝлāмом* [НСВ, 47⁶], али је он укључен у ширу фразеолошку структуру, устаљено поређење [види т. 3.3.(3)]. Овом сталном епитету најближи су изрази из *Горскоѝ вијенца*: *свѝтѝ лампу лѝд вјѝтар ѝгāсѝ!* [ГВ, 2274]; и *вāш òгањ свѝтѝ на олтāру*, [ГВ, 2251].

3.3. Устаљена поређења (по другој терминологији: компаративни фразеологизми) као фразеолошки жанр имају три могуће синтаксичке структуре.

(1) Први и најраспрострањенији тип устаљених поређења има облик поредбене конструкције с везником *као* у књижевном језику (у 1. медитацији у прози с везником *кāко*): Човјек, усамјен, на високу гору, ноћу без мјесеца, небесна тијела види ђе се весело движу, море [мòре] ђе се игра на сребрне валове, и он* [*човјек] како изгудјеник на гору [нāгору] ћути [МП, 1]. У текстолошкој напомени истичемо да израз *кāко изѝудјѝнѝк нā ѝору* представља фразеолошки окационализам, поређење у значењу ‘као човјек који је залутао у планини’. Поређење није устаљено јер је плод Његошевог индивидуалног језикотворства, али дјелује као такво — пјесник га је формулисао по устаљеном моделу.

(2) Други тип устаљених поређења има облик зависне адвербијалне реченице начина која се у књижевном језику уводи помоћу

везничких ријечи како, као *шїо* (у стиху 35⁶ *Ноћи скуїље вијека* — *ка̂*):

Прелестницу [прѐлес^тницу] како видим [к̂ако^вїдїм],
загрлим је ка [к̂а] Бог вели,
[НСВ, 35].

У текстолошкој напомени истичемо да израз *ка̂ Бдї вѐлї* представља устаљено поређење у значењу ‘као што је Бог рекао, како Бог заповиједа’. По своме поријеклу фразеологизам је русизам комбинован с дијалекатским обликом односног прилога у везничкој функцији.

(3) Трећи тип устаљених поређења има облик синтагме у инструменталу. Такав тип је посвједочен у стиху 47⁶ *Ноћи скуїље вијека*, у изразу (стрѐцајѹ) *свѣїѹм ил̂аѹм* у значењу ‘(дрхте од плашње, од напрегнутог очекивања) као пламен свијеће’:

сњежана јој [сњежан̂јој] прса кругла [кр̂угла̂]
а стрецају светим [свѣтїм] пламом,
[НСВ, 47].

Израз је истовремено и компаративни фразеологизам, и Његошев фразеолошки окационализам у жанру сталног епитета. Инструментал поређења свакако је синтаксички русизам.

4. ОПТАТИВНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ

4.1. Оптативни фразеологизми су клетве, које су потврђене у *Горском вијенцу* [ПЕЈАНОВИЋ, 2010: 94–101] и у *Лучи микрокозма* [МАРОЈЕВИЋ, 2016^а: 416], и благослови, који су посвједочени у споменарским пјесмама из *Биљежнице*. Благослову је блиско славословље и благодарење.

(1) У свакој од двије споменарске пјесме налазимо по један оптативни фразеологизам у значењу благослова. У пјесми „У врстама таинственим...” реконструираемо благослов с елидираним императивом: *с Бдїом*, хришћански поздрав у значењу ‘нек Вас Бог чува’, а не узвик на растанку *збд̂гом [УВТ, 10^а].

(2) У пјесми „Сви надмени комплименти...” потврђен је пак благослов с оптативом *здр̀аво б̀ио и ж̀ивио* [СНК, 4^а].

НАПОМЕНА.

Оптативно значење некад се исказивало синтетичким обликом императива трећег лица једнине хомонимичним с другим, а у савременом српском језику изражава се оптативима као новом врстом ријечи (радни глаголски придјев у коме нема помоћног глагола нити се он може васпоставити) или данашњим, аналитичким обликом императива трећег лица једнине.

Оптативом као иновацијом у структури српских врста ријечи исказује се и благослов, као у другој споменарској пјесми из *Биљежнице* [види горе т. (2)], и клетва, као у стиху *Луче микрокозма: Б̀ог љ̀удио т̀у б̀еспутн̀у с̀илу* [ЛМ, 227 (I 27)]. Клетву с (новим) императивом 3. лица једнине налазимо у стиху истог спјева: »Зл̀обо кл̀ет̀а д̀а те б̀ог љ̀удије, [...]« [ЛМ, 2158 (Епилог 18)], док у првој споменарској пјесми из *Биљежнице* [види горе т. (1)] налазимо благослов с елидираним императивом другог лица (једнине или множине) у значењу ‘иди(те), остај(те)’ (с Б̀огом).

4.2. Подврстом оптативних фразеологизама, поред клетви и благослова, сматрамо а п о т е о з е или славословља.

(1) У 21. стиху оде „Југ завија, разјари се море...”:

Слава Теби, Творче и Господи —
Ти истока немаш ни запада!

[ЈЗ, 21–22]

потврђен је оптативни фразеологизам, апотеоза (обраћање Богу) *сл̀ава Т̀ебди* у значењу ‘нека Ти је слава’.

(2) Апотеоза (обраћање Богу) *слава т̀ебѣ*, у значењу ‘нека је слава Теби (који си нам показао свјетлост)’, представљена је и у моту *Духовної завјештања*, али на црквенославенском, који се подударао с књижевним руским, тада и у писању. Овим оптативним

фразеологизмом почиње први стих *Великої славословља*, јутарњег појања у православном богослужењу: *слава тебѣ, показавъшемъ намъ свѣтъ!* У аутентичном изговору, на рускославенском, мото треба акцентовати према руском језику, дакле: *сла́ва Тебе́* (с мекоћом двају посљедњих сугласника), али је допуштено акцентовати текст и на српски начин (и изговарати га [*сла́ва теђје*], [*свјѣт*]).

НАПОМЕНА.

У староцрквенославенском језику у изразу *слава тебѣ* елидирана је једна компонента, која се подразумијевала, а то је императив трећег лица једнине вјди ‘нека буде, да буде (Теби слава)’, који је најбоље чувао старо оптативно значење (прасловенски императив иначе је и настао од праиндоевропског оптатива). По своме поријеклу *славословље* представља крилатему.

4.3. И друга два типа обраћања божанству, а поред *славословља* то су још *молитва* и *благодарење*, имају фразеолошки статус. У 1. и 3. стиху *Духовної завјештања* (по нашој версолоској интерпретацији) исказано је *благодарење* у форми анафоре (исти почетак двају стихова) *хвала ти Господи*:

Хвала Ти Господи јер си ме на бријегу једнога Твојега свијета
удостојио извести [...]

хвала Ти Господи јер си ме на земљи над милионима
и душом и тијелом украсио! [ДЗ, 1,3].

НАПОМЕНА.

По своме поријеклу и *благодарење* представља крилатему. У староцрквенославенском језику и у изразу *хвала ти господи* елидирана је једна компонента, која се подразумијевала, а то је императив трећег лица једнине вјди ‘нека буде (Теби хвала)’.

5. МЕТОНИМИЈСКИ ИЗРАЗИ

5.1. Као подврста перифразе могу се посматрати метонимијски изрази. Неки од њих имају фразеолошки статус, прије свега они који се односе на Господа Бога, тј. Свевишњега.

(1) Фразеолошки статус имају метонимијски изрази у значењу ‘Свевишњи, Бог’: (ген.) *о̀но̀ї̀ сї̀ја̀ї̀шѐља* [МП, 14] и (инстр.) *вѣ̀ликѝм сї̀ја̀ї̀шѐлем* [МП, 27], адаптирани црквенославенизми (ст.сл. *сѣ̀ятель* ‘сијач’), у оригиналу једном *сѣ̀ятеля*, а други пут *сѣ̀ятелѣ̀мъ* (л. б) (*ѣ̀* умјесто *и* у иницијалном слогу по тадашњој руској ортографији). Наведени примјери показују укрштање жанра метонимијског израза и жанра сталног епитета.

(2) У споменарској пјесми „У врстама таинственим...” посвједочен је метонимијски израз *ру̀ка свѣ̀мої̀у̀ћѣ̀* у значењу ‘Свевишњи, Бог’ [УВТ, 11^а]. Исти израз потврђен је и у *Лучи микрокозма: ко̀ја̀ ї̀м је ру̀ка свѣ̀могѣ̀ћѣ̀* [ЛМ, 326 (I 126)].

5.2. Други метонимијски изрази односе се на бригу (старање) или моћ Господа Бога, тј. Свевишњега.

(1) Метонимијски израз (ген.) *свѣ̀мої̀у̀ћѣ̀їѣ̀ ї̀ої̀ечѣ̀ниѣ̀* у значењу ‘(ген.) бриге Свемогућега, божије бриге’ [МП, 27] најближи је фразеолошком језичком слоју. Овдје искључујемо инверзију и интерпретацију семантичког субјекта као посесивног генитива (*Свѣ̀могѣ̀ћѣ̀га попечѣ̀није) јер је ријеч о прозном тексту, већ полазимо од трансформације: *ї̀ої̀ечѣ̀ниѣ̀ Свѣ̀мої̀у̀ћѣ̀їѣ̀* → *свѣ̀мої̀у̀ћѣ̀ ї̀ої̀ечѣ̀ниѣ̀* (брига Свемогућега и сама постаје свемогућа).

(2) У 5. стиху оде „Југ завија, разјари се море...”:

зрак пљускови густе замаглише —
од господње силе свемогуће!

[ЈЗ, 4–5]

посвједочен је метонимијски израз (од) *ї̀дсї̀однѣ̀ сї̀лѣ̀ свѣ̀мої̀у̀ћѣ̀* у значењу ‘(од) творачке моћи Господа Бога’, тј. вољом Свевишњега.

(3) Најзад, у стиху 43⁶ романсе *Ноћ скуйља вијека* посвједочен је метонимијски израз (ген.) *сїлѣ дѡжѣ* у значењу '(ген.) творачке моћи Господа Бога'.

НАПОМЕНА.

И у *Лучи микроkozма* посвједочени су бројни примјери метонимије којом се замјењује господ бог (Вишњи), на примјер: „Висока ме <ј>^е вѡља назначила [...]” [ЛМ, 381 (I 181)]; Свѣмогућѡм вѡљѡм миротвѡрца [ЛМ 2111 (VI 181)], али они строго узевши не спадају у фразеолошки него у стилски репертоар спјева, па их посебно нисмо коментарисали ни у критичком ни у прозодијско-версолошком (акценатском) издању спјева. Слично би се могло рећи и за три посљедња горе примјера.

5.3. Метонимијом је настао израз *ѡмно сјѣме* у значењу 'људски род', тј. људи, у медитативној прози: када се умно сјеме са Земље истреби и буде собрано великим сијатељем [МП, 27]. По жанру *ѡмно сјѣме* је идиом (његово значење потпуно прекрива значења његових компоненти), а по поријеклу — фразеолошки околионализам.

6. ТАУТОЛОШКИ И СУПЕРЛАТИВНИ ИЗРАЗИ

6.1. Таутолошки изрази као стилска фигура сродни су с хендиадисом као стилском фигуром и фразеолошким жанром, па се могу сматрати подврстом хендиадиса.

(1) Класични таутолошки изрази су у форми синтагме глагола и именице у зависном падежу истог коријена с међусобном творбено-семантичком везом. У стиху 11⁶ споменарске пјесме „У врстама таинственим...” реконструишемо таутолошки израз *шїїїшїом шїїїшїи* (веза истокоријенског глагола у презенту и именице у инструменталу у значењу средства помоћу којег се глаголска радња врши):

нек Вас рука свемогућа
 својим штитом свагда штити —
 Ваша братска успомена
 драга ће ми вјечно бити!

[УВТ, 11–12].

(2) Још је ближи хендиадису таутолошки израз у форми двају придјева истог коријена при чему се значење поновљеног модификује неким афиксом којим се наглашава значење. У стиху 60^a *Ноћи скуйље вијека*:

Не мичу се уста с устā [сѹстā^x],
 целив [цѣлѣв] један ноћи цѣле [ц^нјѣлѣ] —
 јошт се ситан [сѣтāн] не наљубих
 владалице вилā [вѣлā^x] дѣле [д^нјѣлѣ].
 [НСВ, 59–60]

посвједочен је таутолошки израз [сѣиѣ] сѣиѣн с елидираном првом компонентом.

НАПОМЕНА.

У критичком издању *Луче микрокозма* истакли смо да хендиадис може бити исказан таутолошким изразом — везом придјева и предлошко-падежне везе (у + лок.) истог коријена, која има експресивну функцију интензификације. У стиху: и злѣјех му љ зло помотњѣкā^x [ЛМ, 1186 (III 316)] израз (и) злѣјех му љ зло јесте фразеологизам (хендиадис у значењу ‘страшно/злѣјех’), компонентама фразеологизма остварује се семантичко опкорачење цезуре, а фразеологизам је занимљив и тиме што је он старославенског (дѣблијског) поријекла [МАРОЈЕВИЋ, 2016^a: 406, 423]. Овдје бисмо додали да управо предлошко-падежна веза семантички у локативу (а формално као дијалектизам у акузативу), а у старославенском беспредложни локатив злѣлѣ → злѣлѣ, наглашавају значење придјева, као што придјев с творбеним суфиксом *-āн сѣиѣн*, чија је употреба фразеолошки блокирана, наглашава значење придјева без суфикса *сѣиѣ*.

6.2. Суперлативни изрази су фразеологизми који имају својеврсну синтаксичку структуру — то су таутолошки изрази у којима је иста именица у одговарајућем падежу јединине комбинована са својим генитивом множине.

У стиху 60^b *Ноћи скуйље вијека*:

Не мичу се уста с устā [сүстā^x],
 целив [цѐлїв] један ноћи цѣле [ц^ијѐлѐ] —
 јошт се ситан [сїтāн] не наљубих
 владалице вилā [вїлā^x] дѣле [д^ијѐлѐ].
 [НСВ, 59–60]

посвједочен је суперлативни фразеологизам *владалица вилāх* у значењу ‘вила над вилама’. С обзиром на то да овај суперлативни израз улази у састав сталног епитета, који с њим конституише придјев (генитив женског рода) *д^ијѐлѐ*, а који је с њим у инверзији, Стеван Перовић Цуца, а за њим и сви остали, укључујући и оне који су послије 1956. године текст приређивали према оригиналу, или су га према оригиналу могли приредити, погрешно су уједначили облике, па смо добили израз **владалица вила бијела*, прије би се могло рећи бесмислен него смислен. Укрштањем двају фразеологизама и инверзијом пјесник је пред приређиваче поставио загонетку коју они по правилу нису успијевали одгонетнути.

НАПОМЕНА.

У *Лучи микрокозма* посвједочена су три суперлативна израза, од којих су два у значењу ‘свијет над свјетовима’, први исказан домаћом лексемом: *вѣћ трѣпѣтом св^ијѣт свјѣтōвā^x глѣдāх* [ЛМ, 429 (I 229)], а други русизмом: *мїр мїрōвā^x дјѣше нāпунио* [ЛМ, 439 (I 239)], док је трећи у значењу ‘престо над престолима’: *Над високїм прѣстолом прѣстōлā^x* [ЛМ, 691 (II 141)].

Његошеви изрази прављени су по руском структурно-семантичком моделу типа *Песнь песней* ‘Пјесма над пјесмама’. Овај фразеолошки жанр може се упоредити, с једне стране, с хендиадисом, а с друге стране, с компаративним фразеологизмима, али су ипак они друкчији и у формалном и у семантичком смислу од других фразеолошких типова [МАРОЈЕВИЋ, 2016^a: 416–417].

7. ХЕНДИАДИС

7.1. Хендиадис је специфична стилска фигура и фразеолошки жанр. Другом, формалносинтаксички истоврсном компонентом наглашава се значење прве, тако да је овај фразеолошки жанр важно

експресивно средство интензификације. Хендиадис је најближи жанру сталних епитета из *Горској вијенца* и народне поезије српске. Разлика је у томе што је основни, класични тип сталних епитета оформљен као веза конгруентног атрибута као зависног с именицом као управним чланом синтагме, тј. компоненте му се налазе у односу субординације, док се основни тип хендиадиса остварује везом двију ријечи које се налазе у независном односу, односу координације.

Компоненте хендиадиса нису самостални истоврсни чланови реченице. Јединствено значење условљава и интонационо јединство, па то утиче на опкорачење цезуре или на опкорачење границе између двају тактова у другом полустиху асиметричног десетерца.

По својој граматичкој структури хендиадис се класификује према врстама ријечи које улазе у њега и према односима координације и субординације компонената.

Као и други фразеологизми у Његошовом пјесничком језику, хендиадис може бити народног поријекла, прије свега фолклорног, може бити књишког поријекла, прије свега црквенославенског и руског [види т. 7.2], али и плод индивидуалне творачке моћи Његоша као писца.

Хендиадис као фразеолошки жанр и стилска фигура, остварен копулативном везом двају придјева неодређеног вида, посвједочен је у стиху 10⁶ прве споменарске пјесме:

с Богом, с Богом, Балашеви,
друштво драго [драго] и премило [ипрѐ^мѝло],
[УВТ, 10].

Израз *дрáго и ѝрѐмѝло* је хендиадис у значењу 'веома драго', док је [прѐ] префиксоид, с побочним акцентом, којим се наглашава значење друге компоненте израза.

Компонентама хендиадиса у наведеном примјеру остварује се опкорачење цезуре унутрашњег финалног осмерца у саставу шеснаестерца као троцезурног стиха.

7.2. Хендиадис може бити исказан везом двију именица истог значења повезаних саставним везником *и*. Удвајање синонима има експресивну функцију интензификације.

У 21, претпоследњем стиху оде „Југ завија, разјари се море...“:

Слава Теби, Творче и Господи —
Ти истока немаш ни запада!

[ЈЗ, 21–22]

копулативна веза двију именица, вокативна синтагма *Твѡрче и Гѡс-ѡоди*, јесте фразеологизам (хендиадис у значењу /вок./ ‘Боже’). У жанру оде (обраћање хришћанина Свевишњему) наведене именице, које су стварно апелативи, пишемо великим словима, а у *Лучи микрокозма* ипак — малим. Треба напоменути да је друга компонента хендиадиса не само лексичко-семантички него и морфолошки црквенославенизам (наставак *-и* умјесто *-е* у вокативу).

Компонентама хендиадиса у наведеном примјеру остварује се опкорачење границе између другог и трећег такта асиметричког десетерца.

8. ПЕРИФРАСТИЧНИ И МЕТАФОРИЧНИ ИЗРАЗИ

8.1. Перифраза као стилска фигура и фразеолошки жанр представља важну и веома сложену семантичку структуру пјесничког језика Његошевог.

(1) У *Лучи микрокозма* фразеолошки русизам (формиран као резултат метонимије) *шѡр зѡмнѡи* посвједочен је двапут, једном у акузативу и у инверзији: *шѡр нѡш зѡмнѡи тѡмнѡи нѡправѡшѡ* [ЛМ, 2120 (VI 190)], други пут у локативу с предлогом *на* и без инверзије: *штѡ се чѡјѡу на зѡмнѡме шѡру* [ЛМ, 1785 (V 365)], с коментаром: (на) *зѡмнѡме шѡру* — фразеологизам (русизам у значењу ‘на/ Земљиној кугли’, тј. на Земљи). У руском језику наведени израз је у широкој употреби, али више као термин него као експресивно језичко средство: „**Земно́й шар** — планета Земля” [УШАКОВ, 1940 IV: стуб. 1318]. У примјерима из *Луче* обје компоненте израза лексички су русизми.

У медитативној прози лексички русизам је само именица, док је придјевска компонента домаћа ријеч, па се зато израз *шър земљскій* посматра као адаптирани фразеолошки русизам, по поријеклу, и перифраза, по жанру (руски *земной шар* ‘Земљина кугла’) [МП, 27]. Перифраза је овдје, додавањем придјева *йўсїи*, укључена у стални епитет као ширу фразеолошку структуру: *йўсїи шър земљскї* [види т. 3.2.(1)].

(2) У стиху 12⁶ *Ноћи скуйље вијека* перифраза (ак. мн.) *ўмнѣ сї-ле* има значење (ак.) ‘снагу ума’, тј. ум:

красота ми ова божа [дѡжѧ]
развијала [рѧзвијѧла] умне силе.
[НСВ, 12].

Љепота је лирском јунаку окријепила ум, инспирисала га у умном погледу.

(3) У Његошевим пјесмама посвједочени су перифрастички предикати, класичне перифразе књишког језика. Такав је израз *изўдїиши из вїда* у значењу ‘не видјети (некога) више’ у стиху 64^а:

тад из вида [извїда] ја изгубим
дивотницу своју младу [млѧдў].
[НСВ, 64]

и израз *на дїѧзу дїиши* у значењу ‘све опажати’ у стиху 26^а *Ноћи скуйље вијека*:

силе су ми на опазу [надпѧзу],
очи бјеже свуд — да виде;
[НСВ, 26].

Полустих значи ‘сва чула су ми изоштрена’, а не ‘на опрезу сам’, како је текст тумачио Радован Лалић: „*Ойаз* — пажња; *на ойазу* — на опрезу” [ЛАЛИЋ, 1953: 508].

(4) У споменарској пјесми „У врстама таинственим...” као стилску фигуру и фразеолошки жанр реконструишемо перифразу (правилне) *кѡловрѧше* (хитро) *снўје* у значењу ‘(брзо и правилно) кружи’,

тј. врши кружна кретања [УВТ, 3]. Перифраза глагола кретања у *и́олеи* (се) *ѝуши́ӣӣи* у значењу ‘одлетјети’ посвједочена је и у *Лу-чи микрокозма*, у стиху: Тешко ли се у полет пүштати [ЛМ, 201 (I 1)], а наводимо је као паралелу.

8.2. Метaфopa, ако је изражена синтагматски, може се укључити у фразеолошке окационализме Његошеве, више као стилска фигура, мање као фразеолошки жанр. У том смислу метафорични изрази сродни су перифрастичним изразима: и једни и други представљају сликовита језичка средства којима пјесник гради своју фразеологију. Издвојили смо четири метафорична израза као пјесничке слике које се у ширем смислу могу посматрати као фразеологизми, а све су оне из једног извора, из романсе *Ноћ скуиља вијека*.

(1) У стиху 8^a пјесник је употрејио метафорични израз *мушице оињевиӣе*:

мушице се огњевите
ка [кâ] комете мале роје.

[НСВ, 8].

То су свакако ‘одбљесци мјесеца на води’, а не ‘свици’, како је мислио Бранко Поповић: „Scena је озвучена harmoničnom slavujevom pesmom, a небеској се ватри придружују свици, ројеви малих земаљских комета и ројеви звезда у одблеску воде” [ПОПОВИЋ Б., 1975; цит. по РОРОВИЋ В., 1977: 130–131]. Боравећи годинама у Перасту у љетњим мјесецима, никад нисам видио свице, а они и не лете у ројеви-ма него појединачно, на великом одстојању, као што нисам запазио ни звијезде у одблеску воде, али јесам више пута посматрао како се одбљесци мјесеца на води од Столива према Перасту као „мушице огњевите” (метафора), и „ка[о] комете мале роје” (поређење).

(2) У стиху 40^a бидблизам црквенославенског поријекла, крилатема *дѡжā мāна* [види т. 2.3], оформљен је као метафора, скраћено поређење:

ах целиви [цѣлѣви], дожа [дѡжā] мана [мāна] —
све прелести рајске лију!

[НСВ, 40].

Пјесник заправо каже да су *цѣлѣви* ‘пољупци’ као храна која долази с неба (уп. у руском *манна небесная*) и да они дочаравају рајске љепоте.

(3) Метафорични израз у стиху 48^a:

сњежана јој [снѣжанѣјој] прса кругла [крѹглѣ]
 а срецају светим [свѣтѣм] пламом,
 двѣ [двѣ] слонове [слѡновѣ] јабучице
 на њих [наѣих] дубе [с] слатком [слѣткѡм] мамом.
 [НСВ, 47–48]

односи се на ‘брадавице на грудима’, које личе на двије јабучице од слоноваче.

(4) Метафорични израз у стиху 55^b:

Играм јој се с јабукама —
 два свијета срећна [срећнѣ] важе [вѣжѣ],
 [НСВ, 55]

значи ‘(вриједе) као два срећна свијета’, тј. као два срећна живота. Метафорично је употријебљен и инструментал *јѣдукѣма*, дијалекатски с предлогом *с*, који се односи на ‘женске груди’, али монолексемна метафора спада у сликовита изражајна средства, али не и у фразеолошки слој језика.

9. ИСХОДИ

9.1. Ако упоредимо коначну класификацију и систематизацију фразеолошких жанрова коју смо извели не само на основу примјера из *Шћейана Малої* него и из Његошевог укупног пјесничког опуса [види т. 0.4], закључићемо да су у поетским текстовима сабраним у критичком издању *Биљезнице* заступљени синтагматски фразеологизми — стални епитети (1), устаљена поређења (2) и идиоми (3), реченични фразеологизми, у које сврставамо пословице (4), изреке (5) и узречице (6), у њима нису заступљени (осим једне пјесникове изреке као фразеолошког окационализма); у категорији оптаативних фразеологизама нису заступљене заклетве (7) ни квалификативи (10), али јесу — благослови (8), те апотеозе и благодарења (9); из групе фразеолошких стилских фигура представљени су — и хендиадис (11), и перифраза (12), и таутолошки изрази (13), и суперлативни изрази (14).

9.2. Што се тиче подјеле фразеологизама по поријеклу, прецизирање изискује разграничење русизама и славенизама и статус синтагматских јединица у полазном и долазном језику.

(1) Русизме и (црквено)славенизме наводимо у оквиру исте категорије фразеологизама по поријеклу јер су и славенизми у Његошев језик по правилу улазили посредством руског језика, али није упутно русизме укључивати директно у славенизме, како је то у својој докторској дисертацији учинио Светозар Стијовић. У славенизме спадају јединице позајмљене из старославенског (староцрквенославенског) језика, из руске, српске и бугарске рецензије црквенославенског језика, те из новоцрквенославенског језика (кодификованог за владе цара Алексеја Михајловича средином XVII вијека), док су русизми елементи позајмљени из народног и књижевног језика руског.

(2) Фразеолошких русизама што се тиче, треба разликовати јединице које имају фразеолошки статус и у полазном и у долазном језику од оних јединица које су фразеолошки статус добиле тек у долазном језику, као позајмљенице. Као примјер за прву групу може послужити израз описан у раду *Фразеолошки русизми у Горском вијенцу*. II: (израз *на ілаву йоїидоше* у 2688. стиху) [МАРОЈЕВИЋ, 2005^а: 349–359] (аргументација је ту проширена у односу на критичко издање; уп. МАРОЈЕВИЋ, 2005^а: 612–621).

(3) Као примјер за другу групу може послужити израз описан у раду *Фразеолошки русизми у Горском вијенцу*. I: (израз *Милошем живиш* у 892. стиху) [МАРОЈЕВИЋ, 2005^б: 337–347], који је, под насловом *Фразеолошки русизам Милошем живиш*, објављен и у Русији [МАРОЈЕВИЋ, 2008: 97–103]. У руском језику конструкција *жить кем-нибудь* стандардно је језичко средство; преузимањем руске конструкције Његош је оформио специфичну фразу.

(4) У другу групу спада, али је ипак мало друкчији од претходног, израз описан у овом раду: *шар земаљскій* [види т. 3.2.(1) и т. 8.1.(1)]. У руском језику одговарајући израз (*земной шар*) у широкој је употреби, али као термин у значењу 'планета Земља'.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] ГВ: *Горски вијенац* [у: Медаковић, 1847: 1–116 (прво издање); Маројевић, 2005^a: 35–222 (критичко издање); Маројевић, 2018: 161–268 (основно издање); акценатско издање је у рукопису].
- [2] ДЗ: Петар II Петровић-Његош. *Духовно завјештање*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића [у књ. Маројевић, 2017: 371–376].
- [3] ДУБРОВИНА, 2010: К. Н. Дубровина. *Енциклопедически словарь библейских фразеологизмов*. Москва: «Флинта», «Наука», 2010.
- [4] ЈЗ: Петар II Петровић-Његош. „Југ завија, разјари се море...” Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића [у књ. Маројевић, 2017: 368–370].
- [5] ЈОВИЋЕВИЋ, 2016: Радојица Р. Јовићевић. *Књижевни род, мојо и језик Тесџаменџа Пејџра II Пејџровића Њејоша*. – Девети лингвистички скуп „Бошковићеви дани”: Вук Стефановић Караџић и Петар Други Петровић Његош. Радови са научног скупа 26. маја 2016. г. Подгорица: ЦАНУ, 2016, 97–109.
- [6] КАЛЕЗИЋ, 2009: Димитрије М. Калезић. *Њејошеве џеме*. Београд: Издавачки фонд Српске православне цркве Архиепископије београдско-карловачке, 2009, 143–146 (*Смисао Њејошевој џесџаменџа*: Његошево крајње одредиште).
- [7] КОШУТИЋ, 2016: Радмило В. Кошутић. *Јаковљеве лесџиве — кулџура свеџој*. Београд: Ars Libri, 2016.
- [8] ЛАЛИЋ, 1953: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Проза. Пријеводи*. [Текст Пјесама, Прозе и Пријевода приредили за штампу Радован Лалић и Михаило Стевановић. Текст *Луче микрокозма* приредили за штампу Никола Банашевић и Радосав Бошковић. Биљешке и објашњења уз *Пјесме, Прозу и Пријевод* написао Радован Лалић. Биљешку уз *Лучу микрокозма* написао Никола Банашевић. Објашњења уз *Лучу микрокозма* написао Вуко Павићевић]. Београд: Просвета, 1953. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 2).
- [9] ЛМ: *Луча микрокозма* [у: Маројевић, 2016^a: 19–101 (репринт првог издања), 105–224 (критичко издање), 903–1020 (акценатско издање); Маројевић, 2018: 67–149 (основно издање)].
- [10] МАРОЈЕВИЋ, 2005^a: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- [11] МАРОЈЕВИЋ, 2005^b: *Фразеолошке марџиналије уз криџичко издање Горској вијенца* / Радмило Маројевић. — Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ, Подгорица, 2005, бр. 23, 25–52.
- [12] МАРОЈЕВИЋ, 2005^b: *Фразеолошки русизми у Горском вијенцу*. I: (израз *Мишошем живиш* у 892. стиху) / Радмило Маројевић. — Зборник Матице српске за књижевност и језик, [Нови Сад], 2005, књ. LIII, св. 1–3, 337–347 (и посебан отисак).
- [13] МАРОЈЕВИЋ, 2005^c: *Фразеолошки русизми у Горском вијенцу*. II: (израз *на џлаву џојидоше* у 2688. стиху) / Радмило Маројевић. — Зборник Матице српске за књижевност и језик, [Нови Сад], 2005, књ. LIII, св. 1–3, 349–359 (и посебан отисак).

- [14] МАРОЈЕВИЋ, 2008: *Фразеолошки русизам* Милошем живиш / Радмило Маројевић. — Фразеологизм и слово в национально-культурном дискурсе (лингвистический и лингвометодический аспекты): Международная научно-практическая конференция, посвященная юбилею д. ф. н., проф. Алины Михайловны Мелерович [Кострома, 20–22 марта 2008 г.]. Москва–Кострома, 2008, 97–103.
- [15] МАРОЈЕВИЋ, 2016^a: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић, Подгорица: ЦИД — Цетиње: Narodni muzej Crne Gore, 2016.
- [16] МАРОЈЕВИЋ, 2016^b: *Фразеолошка реконструкција у Лучи микрокозма* / Радмило Н. Маројевић. — Студије српске и словенске. Серија I. Српски језик, Београд, 2016, књ. XXI, 5–23.
- [17] МАРОЈЕВИЋ, 2016^c: *Експресивност у Лучи микрокозма: (фразеолошки аспекти)* / Радмило Н. Маројевић. — Научни састанак слависта у Вукове дане (Београд, 17–20. IX 2015). [Књ.] 45/1: [...] Експресивност у српском језику. Београд, 2016, 125–139.
- [18] МАРОЈЕВИЋ, 2017: Петар II Петровић-Његош. *Биљежница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2017.
- [19] МАРОЈЕВИЋ, 2018: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћейан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоеџија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија — Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- [20] МАРОЈЕВИЋ, 2020^a: Петар II Петровић-Његош. *Шћейан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД — Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2020.
- [21] МАРОЈЕВИЋ, 2020^b: Радмило Н. Маројевић. *Фразеолошки жанрови у Шћейану Малом*. — Студије српске и словенске. Серија I. Српски језик, Београд, 2020, књ. XXV, 67–86.
- [22] МАРОЈЕВИЋ, 2021: *Фразеолошки контексти у Шћейану Малом* / Радмило Н. Маројевић. — Гласник Одјељења хуманистичких наука ЦАНУ, Подгорица, 2021, књ. 7, 105–134.
- [23] МЕДАКОВИЋ, 1847: *Горскій віенацъ*[.] Историческо событіе при свршетку XVII вѣка. Сочиненіе П[етра] П[етровића] Н[ѣгоша], владыке црног[р]скога. [Приредило Милорад Медаковић], У Бечу: словима ч[астнихъ] о[таца] мекитариста, 1847.
- [24] МП: Петар II Петровић-Његош. *Медийације у ѝрози*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића [у књ. Маројевић, 2017: 323–346].
- [25] НЕГОШ И РОССИЯ, 2013: *Петр II Петрович Негош и Россия*: Русско-черногорские отношения в 1830–1850-е гг. Документы. Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2013.
- [26] НСВ: Петар II Петровић-Његош. *Ноћ скуйља вијека*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића [у књ. Маројевић, 2017: 347–363].
- [27] ПЕЈАНОВИЋ, 2010: Ана Пејановић. *Фразеолоија Горској вијенца: Фразеолошки жанрови. Културни концепти. Руски ѝреводи*. Подгорица: ЦАНУ, 2010.
- [28] ПОПОВИЋ Б., 1975: Бранко Поповић. *Његошево „слово љубве“*. — Књижевност, Београд, новембар–децембар 1975, XXX, књ. LXI, св. 11–12, 416–428. [прештампано латиницом у: Ровић В. 1977: 119–137].

- [29] POPOVIĆ B., 1977: Branko Popović. *Umetnost i umeće: Ogledi o književnoj umetnosti*. Beograd, [1977].
- [30] СНК: Петар II Петровић-Његош. „Сви надмени комплименти...”. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића [у књ. Маројевић, 2017: 367].
- [31] УВТ: Петар II Петровић-Његош. „У врстама таинственим...”. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића [у књ. Маројевић, 2017: 364–366].
- [32] УШАКОВ, 1940 IV: *Толковый словарь русского языка*. Под ред. Д. Н. Ушакова. Т. IV. Москва, 1940.

Р. Н. МАРОВИЧ

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ В ПОЭТИЧЕСКИХ
ТЕКСТАХ «ЗАПИСНОЙ КНИЖКИ» ПЕТРА II ПЕТРОВИЧА-НЕГОША

Резюме

В настоящей работе представлена классификация фразеологических единиц в поэтических текстах «Записной книжки» сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша с точки зрения их происхождения и в аспекте принадлежности к фразеологическим жанрам.

С точки зрения происхождения фразеологизмы Негоша подразделяются на фольклорные выражения (1), крылатые слова (2), фразеологические русизмы и славянизмы (3) и фразеологические окказионализмы (4).

Постоянные эпитеты, устойчивые сравнения и идиомы представляют собой группу фразеологизмов на уровне словосочетания; в группу фразеологизмов на уровне предложения входят пословицы, поговорки и присловья; оптативные фразеологизмы оформлены с помощью двух-трех инноваций в системе частей речи сербского языка (оптативов, предикативов и предикативных существительных в качестве переходной категории); гендиадис, перифраза, тавтологические и суперлативные выражения составляют группу фразеологических стилистических фигур.

Ключевые слова: Петр II Петрович-Негош, «Записная книжка», фразеологические жанры, фразеологизмы-словосочетания, фразеологизмы-предложения, оптативные фразеологизмы, фразеологические стилистические фигуры

